

Özdemirci, Fahrettin. "Cumhuriyet dönemi milli arşivimizin örgütsel yapılanma gereksinimleri", (38. ICANAS-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Bilkent/Ankara) sunulan bildiri.

CUMHURİYET DÖNEMİ MİLLİ ARŞİVİMİZİN ÖRGÜTSEL YAPILANMA GEREKSİNİMLERİ

(The Structural Reorganization of Turkish National Archives)

Yrd. Doç. Dr. FAHRETTİN ÖZDEMİRCİ*

TÜRKİYE

Özet

Milli arşivlerin bilgi kaynaklarını, bir devletin kurum ve kuruluşlarının ürettikleri belgeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda milli arşivlerin en önemli görevlerinden birisi, milli arşivlerin bilgi kaynaklarının sağlandığı yerler olan kurum ve kuruluşların arşivsel değer taşıyan belgelerinin milli arşive transferini sağlayan sistemin kurulmasını sağlamaktır. Bir ülkede, kurumların etkinliklerinin birer ürünü olan belgeleri gereğince üretecek, dosyalayacak ve değerlendirecek bir sistem oluşturulamamış ise, o ülkede gerçek anlamda bir milli arşivden söz etmek ve geleceğe güvenle bakmak mümkün değildir. Devletin idari yapısını oluşturan her bir kurumun, örgütsel yapısı içerisinde belge ve arşiv işlemlerini yürütecek bir birime sahip olması, hem kurumların etkin yönetiminin gerçekleştirilmesi, hem de milli arşivin oluşması için temel bir gereksinimdir. Arşivcilik yalnızca, eski belgelerin dosyalanması ve depolanması işlemi değildir. Milli arşivlerin varlığı, milli arşivin bilgi kaynaklarını üreten kurumlarda belge yönetim programlarının uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda bildiride, kurum ve kuruluşlarda belge işlemlerinin yürütülmesi için gerekli olan örgütsel yapılanmanın nasıl olması gerektiği ve bu konuda yapılması gereken çalışmalar irdelenecektir.

Abstract

The records created by the institutions of a country form the information sources of the national archives of that country. In this context, one of the important duties of the countries is foundation of a system providing the transfer of valuable records created in institutions for archives. If a system, which will produce, file and appraise the records, the products of the activities of the institutions properly, has not been formed in a country, it is not possible to mention a real national archives and to look towards future confidently in that country. Existing of a unit which will execute the process of records and archives in the organisational structures of the institutions forming the administrative structure of the states is necessary for both the effective administration of institutions and also for forming of national archives. Archiving is not only filing and storing of old records. Presence of national archives necessitates applying the programmes of records management in the institutions creating the information sources of national archives. In this sense, the paper will examine how the structural reorganization that is essential for the records operations and what works to be provided in institutions.

Anahtar Kelime: Milli Arşivler; Belge Yönetimi; Arşiv Yönetimi

Keywords: National Archives; Records Management; Archives Management

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
e-posta: odemirci@humanity.ankara.edu.tr Web: <http://humanity.ankara.edu.tr/~odemirci>

Belge ve Arşiv İşlemlerinde Yeniden Yapılanmayı Gerektiren Nedenler

Arşivler, toplumların temel kurumlarından birisidir. Genel olarak arşivler, kurumların, toplumların ve devletlerin hafızası, geçmişinin delili, geleceğin teminatı olan belge ve bilgilerin bulunduğu, korunduğu ve yararlanılmaya sunulduğu bilgi merkezleridir. Bir başka deyişle arşivler, kişisel, toplumsal, kurumsal ve idari ilişkilerle oluşan belgelerin bulunduğu ve çoğunlukla milli nitelik taşıyan bilgi merkezleridir.

Bu çerçevede genel bir olgu olarak belge ve arşiv çalışmaları, toplumları ve devleti oluşturan kurumların ürettiği belgelerin yönetimine ilişkin gerçekleştirilen, idari, tarihi ve sosyal içerikli planlı-bilinçli enformasyon hizmetleridir. Bu da belge ve arşiv olgusunun üç temel özelliğini ortaya koymaktadır;

1. Toplumun, kurumların, devletin geçmişi ve geleceği ile ilgili bir çalışma alanıdır.
2. Planlı ve bilinçli yapılması ve yürütülmesi gereken enformasyon hizmetleridir.
3. Milli niteliği ile birlikte insanlığın entelektüel bilgi birikiminin parçalarını oluşturmaları nedeniyle evrensel boyuta sahiptir.

Gerçekten de arşivlerin görevi; toplumların, kurumların, devletlerin sürekliliğini sağlamak ve insanlığın entelektüel bilgi birikimini geleceğe aktararak geçmişine ışık tutmaktır.

Arşivlerin örgütleniş biçimi toplumlara ve devletlere göre değişebilir ama varlığı ve gereği değişmez. Onun için evrensel, önemli ve zorunlu bir kurumdur. Arşivlerin varlığını sürdürmesi ve üstlendiği önemli işlevlerini yerine getirebilmesi, toplumsal ve yönetsel gelişmelerle birlikte sürekli kendini yenilemeyi gerektirmektedir.

Belge ve arşiv işlemleri insanlığın başından beri var olagelmıştır. Yani arşivcilik bütünüyle modern bir olgu değildir. Ancak eski toplumların ve kurumların modernizasyonu ile birlikte arşivler de sürekli yenilenmektedir.

Arşivlerin rolü eskiden yalnızca hükümdarların, idarenin haklarını ve çıkarlarını korumak iken günümüzde bu rol artarak gelişmiş, kamu yönetiminde şeffaflığın göstergesi ve vatandaşın bilgi edinme hakkının teminatı olmayı da içeren yeni bir kimlik kazanmıştır.

Bu yeni kimliğin ortaya çıkmasında, 1934'te Birleşik Devletler Milli Arşivi'nin kurulması ile bu yıllarda kurumlarda üretilen çok sayıda belgelerle başa çıkma çabaları ve yürütülen çalışmalar önemli rol oynamış, geleneksel arşiv uygulamalarının dışına çıkılarak, belgelerin üretimiyle birlikte arşivcilik ilke ve yöntemlerinin uygulanması yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşım arşiv öncesi çalışmaları içeren ancak arşiv uygulamalarıyla bütünleşen "belge yönetim" anlayışının oluşmasını sağlamıştır. (Recodrs..., 1989; 4-5). Bu anlayış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok Avrupa ülkesinde Birleşik Devletler ve Kanada'da arşivin faaliyet alanının genişletilmesini zorunlu kılmıştır. Bu ülkelerdeki arşivler tarafından modern belgeleri denetlemek ve belgeleri üretimlerinden son düzenlenmelerine kadar tüm aşamalarını yönetmek için programlar geliştirilmiştir. Bu, "Belge Yönetimi" nin arşiv teorisi ve uygulamaları üzerindeki etkisinde ilk adım olmuştur. (Evans, 1988; 80). Faaliyet alanının genişlemesiyle arşivler, geleneksel rollerinin dışına böylece çıkmaya başlamışlardır.

1934 yılından beri bir disiplin ve çalışma alanı olarak varlığından söz edilen belge yönetimi, 1990'larda uluslararası düzeyde ele alınmaya ve tartışılmaya başlanmış, 2001 yılında yayımlanan 'ISO 15489 Uluslararası Belge Yönetim Standardı' ise, belge yönetiminin uluslar arası boyutta ele alındığının ve kabul edildiğinin bir göstergesi olmuştur. Böylece

belge yönetimi, arşiv uygulamaları ile bütünleşen yeni bir disiplin olarak varlığını ve gerekliliğini ortaya koymuştur.

“Bir kurumun faaliyet ve işlemleri hakkında enformasyon ve kanıtların belge formunda elde edilmesi yanında korunmasına yönelik süreçlerde dahil olmak üzere, belgelerin üretimi, alınması, korunması, kullanımı ve tasfiyelerinin sistematik kontrol ve etkinliğinden sorumlu çalışma alanı” (ISO, 2001; 3) olarak tanımlanan belge yönetimi (records management) nin temelde iki işlevinin olduğu görülmektedir;

1. Bilgi kaynağı olarak kurumsal belgelerin yönetimi,
2. Arşivsel değer taşıyan belgelerin seçimidir.

Bu iki işlev milli arşivlerin bilgi kaynaklarının hem oluşturulmasında hem de sağlanmasında temel faktörlerdir ve milli arşivlerin varlığı kurumların bu işlevleri yerine getirmesine bağlıdır. Bu yaklaşım arşiv öncesi çalışmaları içeren ve arşiv çalışmalarıyla bütünleşen yeni bir disiplinin doğmasına neden olmuştur.

Önceleri yalnızca üzerinden belirli yıllar geçtikten sonra aldıkları belgelere işlem yapan ve bu yaklaşımlarla teoriler geliştiren ve uygulamalar yapan arşivciler, artık belgelerin üretimi sırasında arşivcilik ilke ve yöntemlerinin uygulanması gerektiğinin önemini anlayarak çalışmalarını yeniden planlamışlardır. Çünkü arşivlerin bilgi kaynaklarını kurumların ürettikleri belgeler oluşturmaktadır ve başka yerlerden sağlamları mümkün değildir.

Bu gelişmeler ve uygulamalar, başta ülkelerin milli arşivleri olmak üzere, belge üreten kurumların belge ve arşiv işlemlerini yürütmek için örgütsel yapılarında değişikliklere gitmelerini zorunlu kılmış, hatta milli arşivlerin yeniden örgütlenmelerini ve çalışma alanlarını genişletmelerini gerektirmiştir.

Bilgi Merkezi Olarak Milli Arşivler ve Kurum Belge/Arşiv Merkezleri

Ülkelerin bilgi merkezleri bağlamında iki önemli kurumu vardır. Bunlar; amaçları evrensel ölçütlerde ulusal bilgi kaynaklarını toplamak ve gelecek nesillere aktarmak olan “Milli Kütüphaneler” ve “Milli Arşivler”dir. Bu iki bilgi merkezi, ülkelerin bağımsızlık simgeleridir.

Milli Arşiv: Bir ülkenin idari, sosyo-kültürel, ekonomik vb her türlü tarihi ile ilgili dokümanların sağlanmasından, saklanmasından ve hizmete sunulmasından sorumlu bilgi merkezidir. Bu anlamda milli arşivler bağımsızlık simgesi olarak ülkelerin milli kimliklerinin ve geçmişlerine olan bağlılıklarının bir sembolüdür.

Milli arşivlerin etik ve yasal sorumluluğu, kurumların doğal etkinlikleri ve yasal yükümlülükleri gereği devlet ve millet hayatına ilişkin üretilen belgeleri bilgi kaynağı olarak sağlamak, korumak ve erişilebilir kılmaktır. Ancak ülkeler için önemli olan milli arşivlerin bir bilgi merkezi olarak etkinliğini sürdürmesinde ya da milli arşivlerin bilgi merkezi olarak görülmesinde sorunlar vardır. Birçok ülke milli arşivi, eski belgelerin depolandığı yer olarak görmekte ve ulusal bilgi merkezleri arasında değerlendirmemektedir. Dolayısıyla ülkenin ulusal bilgi politikaları içersinde de bu kuruma yeterince yer verilmemektedir. Oysa milli arşivler, başka hiçbir yerde olmayan, o ülkeye özgü birinci el bilgi kaynaklarını bulunduran merkezler olarak, yalnızca kendi ülkesi için değil tüm dünya için önem taşıyan entelektüel bilgi birikiminin bulunduğu bilgi merkezleridir. Dolayısıyla, ülkeler milli arşivlerini oluşturma konusunda yalnızca kendi toplumlarına değil, tüm dünyaya karşı sorumludur. Bunun için ülkeler milli arşivlerini oluşturma, koruma ve gelecek nesillere aktarma

konusunda her türlü çabayı göstermelidir. Çünkü ülkelerin milli arşivleri insanlığın entelektüel bilgi birikiminin birer parçasıdır.

Bu bağlamda ülkeler, milli arşivinin bilgi kaynaklarını oluşturan belgeleri üretimlerinden, milli arşivine aktarılmasına kadar olan tüm çalışmaları kapsayan belge yönetim programlarını kurumlarında uygulamaya koymalıdır. Bu programların temelde iki amacı vardır:

1. Kurumun faaliyetleri sonucu üretilen tüm belgeleri, belirlenmiş ölçütler çerçevesinde üretmek, düzenlemek, değerlendirmek ve istenildiğinde hizmete sunmak için sürekli olarak kullanıma hazır bulundurmaktır.

2. Milli arşiv sisteminin bir parçası olarak çalışmak ve milli arşive kaynak sağlamaktır.

Bir ülkede kamu kurumlarının faaliyetleri sırasında üretilen belgeler, birinci el bilgi kaynakları olarak kurumların belge ve arşiv merkezlerinde bulunurlar. Bu belgeler güncel kullanım değerlerini yitirdikten sonra çeşitli nedenlerden dolayı milli arşivin bilgi kaynakları olmaya devam ederler. Yani belgeler güncel kullanımda kurumların hafızası ve önemli bilgi kaynakları, daha sonraki yaşamında ülkenin, milletin hafızası olma özelliklerini sürdürmektedir. Milli arşivin kaynaklarını oluşturan kurumların doğal faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkan belgelerin niteliği, milli arşivin varlığını ve niteliğini ortaya koyar. Bu da kurum belge ve arşiv işlemlerinin arşivcilik ilke ve yöntemlerine göre yürütülmesini gerektirir. Kurumlarda belge ve arşiv yönetim programları olmadan bir ülkede milli arşivin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Milli arşivlerin bilgi merkezi olarak varlığını sürdürebilmesi, her şeyden önce milli arşivinin ülkedeki kurum belge ve arşiv merkezleriyle işbirliği ve uyum içerisinde çalışmaları ile mümkündür. Bu da milli arşiv politikasının ve programının ülkenin tüm kurumlarını içermesi gerektiğini göstermektedir.

Belge yönetim uygulamaların yetersiz ve dolayısıyla başarısız oluşunun nedeni, bir kurumda üretilen belgelerin öncelikle o kurumun bilgi kaynaklarını oluşturduğunun başlangıçta farkında olunmaması, dolayısıyla arşiv öncesi çalışmalar olarak ifade edilen belge yönetim çalışmalarının, ulusal nitelik taşıyan milli arşiv çalışmalarını etkileyeceğinin de düşünülmemesidir. Oysa bir ülkenin belge ve arşiv işleri ulusal nitelik taşımakta mıdır? Sorusuna hemen hemen herkes “evet” cevabını verecektir. Bu cevap gerek milli arşivin, gerekse kurumların belge ve arşiv merkezlerinin hangi düzeyde ve nasıl örgütlenmeleri gerektiğini bize gösterecektir. Çünkü ulusal ölçekli işler, görev ve yetkileri iyi tanımlanmış merkezi kuruluşlar tarafından planlanmayı ve yürütülmeyi gerektirir.

Örneğin, teknolojik gelişmelerin ürünü olan elektronik belgeler konusunda milli arşiv, kurumlara rehberlik etmeli, standartlar koymalı ve ilkeler belirlemelidir. Aksi takdirde ülkeler ileride önemli bilgi kaynaklarına erişememe durumu ile karşı karşıya kalacaktır. Milli arşivlerin bunları yapabilmesi, milli arşiv sistemi içinde yer alan tüm kurumlara yaptırım uygulayacak ve yönlendirebilecek bir konumda olmasını ve devletin en üst yönetimi tarafından desteklenmesini gereklidir.

Bir ülkede arşiv çalışmaları ve hizmetlerinin örgütlenmesi açısından en üst noktada yer alan kurum milli arşivdir. Milli arşiv, ülkenin belge yönetimi ve arşiv vizyonunu belirleyen kurum olmalıdır. Milli arşiv, ülkedeki kurumların belge ve arşiv çalışmalarını yönlendiren ve lider konumunda olan bir bilgi merkezidir. Milli arşiv, kurumların belge ve arşiv çalışmaları üzerinde ne kadar etkinse, bir ülkede belge ve arşiv işlemleri de o derece etkin olacaktır.

Arşivlerin örgütsel yapılarının yeniden oluşturulması, mevcut arşiv belgelerinin ve gelecekte arşiv belgesi olması muhtemel üretilecek belgelerin disiplin altına alınması yanında, kamu hizmetlerinin düzenli yürütülmesi ve araştırmacıların isteklerinin karşılanmasını sağlayacaktır. Ülkelerde milli arşivlerin örgütlenmesi, kurumlarda belge yönetimini ve arşiv işlemlerini de içeren bir milli arşiv yasası ile sağlanmalıdır. Böyle bir yasa bir ülkede belge/arşiv işlem ve hizmetlerinin kurumsallaşması için gereklidir. Etkin ve güçlü bir milli arşiv olmadan, ülkede sürdürülebilir bir belge ve arşiv hizmetini sağlamak imkânsızdır. Milli Arşiv sisteminin en önemli unsurlarından birisi, kurumların belgelerinin milli arşive akışının sağlanmasıdır. Bunun için öncelikle kurumların belge ve arşiv çalışmalarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Amaç, özel olarak kurum belge ve arşiv sistemini, genel olarak ise Milli Arşiv Sistemini yasal zemine oturttürarak bir ülkede belge ve arşiv çalışmalarında ve uygulamalarında kurumsallaşmayı sağlamak olmalıdır. Arşivlerin başarıları, kendilerine tanınan olanaklara, işlevlerine bakış açısına, tanınan yetkilere ve sağlanan kaynaklara bağlıdır. Belge yönetimi ve arşiv çalışmaları için milli arşivler yetkilerle donatılmalı, teknoloji ve personel desteği sağlanmalı, mali kaynakları belirlenmelidir. Belgelerin üretimlerinden, milli arşive transferine kadar kurumlarda belge ve arşiv çalışmalarını yürütecek bir örgütsel yapılanma milli arşivin varlığını ve devamlılığını sağlayacak temel faktördür.

Cumhuriyet Dönemi Milli Arşiv Çalışmalarında Örgütsel Yapı

Cumhuriyet dönemi milli arşiv çalışmalarına iki açıdan bakmak gerekir. Birincisi Osmanlı döneminden kalan arşiv kaynaklarımızın durumu; ikincisi ise yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin arşiv kaynaklarıdır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı döneminden kalan arşiv kaynaklarını korumak, yönetmek için yeni kurulan devlet yönetimi içinde bir birimin varlığını gerekli görmüştür. Ancak yeni kurulan devletin kurumlarında üretilen belgelerin arşivsel boyutu başlangıçta düşünülmemiştir.

Osmanlı Dönemi Arşiv Kaynaklarının Yönetimi

Cumhuriyet'in kurulmasıyla Osmanlı döneminde Hazine-i Evrak Teşkilatı*nda bulunan arşiv belgelerinin korunması ve yönetimi için 1923'te Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne bağlı Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği kurulmuştur. Bu birim çeşitli tarihlerde, çeşitli adlarla değişen statü ve kadrolarla temsil edilerek günümüze kadar gelmiştir. Bu hareketli süreci kısaca şöyle verebiliriz;

1927 yılında Söz konusu daire Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği adı ile Başvekâlet Müsteşarlığına, 1929 yılında bu Daire Başvekalet Muamelat Müdürlüğüne bağlanmıştır.

1933 yılında Ankara'daki Evrak Müdürlüğü ile İstanbul'daki Hazine-i Evrak Müdür Muavinliği, Başvekâlet Evrak ve Hazine-i Evrak Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir.

* 1846'da Sultan Abdülmecid tarafından modern anlamda bir arşiv binasının inşasına dair bir irade yayınlamıştır. Mustafa Reşid Paşa'nın sadarete gelişiyle birlikte, 1846 yılında devlet arşivi niteliğinde 'Hazine-i Evrak' adı verilen bu teşkilatın kurulmasına ve binasının inşasına karar verilerek, 1847 yılında binanın yapımına başlanmış ve 1848 yılı başında tamamlanmıştır. 1847 yılında Hazine-i Evrak'a konulacak belgelerle ilgili genelge ve nizamnameler de hazırlanmıştır. (Bulgaristan'a...,1993: X-XIII). Arşivcilik alanındaki bu gelişme, o dönemde arşivlerin kurumsallaşması açısından önemli bir adımdır.

1937 yılında Başvekâlet teşkilatı içerisinde Müsteşara bağlı Müstakil bir Arşiv Dairesi haline getirilmiştir.

1943 ve 1954 yıllarındaki düzenlemelerle de Başvekâlet teşkilatında Müsteşarlığa bağlı Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü statüsüne kavuşturulmuştur.

1982 yılında Başbakanlık Teşkilatı içerisinde Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı adını almıştır.

Cumhuriyetin ilanını müteakip, Osmanlı merkez teşkilatının arşiv belgelerinin yönetimi günümüze kadar Başbakanlık tarafından yürütülmüş ve yürütülmeye de devam etmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Arşiv Kaynaklarının Yönetimi

Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerimizin kontrol altına alınması ve Cumhuriyet dönemi milli arşiv kaynaklarımızın oluşturulmasını sağlamak için merkezi bir örgütsel yapı oluşturulması ise ancak, Cumhuriyetin kuruluşundan 50 yılı aşkın bir süre sonra gerçekleştirilebilmiştir. Ülkemizde arşivciliğin kurumsallaşması açısından önemli dönüm noktasını oluşturan bu gelişme, 1976 yılında Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerinin kontrol altına alınması düşüncesiyle, Başbakanlık Merkez teşkilatı içerisinde Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nın kurulmasıdır.

Bu gecikme cumhuriyet dönemi milli arşivimizin oluşturulmasında geç kalınmasına ve sıkıntılarla karşılaşılmasına neden olmuştur. Belge üreten kimi kurumlar, biriken belge yığınları karşısında kendince önlemler almış, bazen gereksiz yere belgeleri saklarken, bazı durumlarda da bilinçsizce belge imha etme yolunu seçmiştir. 50 yıllık gecikme günümüzde halen Cumhuriyet dönemi milli arşiv çalışmalarımızın etkin şekilde yürütülmesinde sıkıntılara yol açmaktadır. Cumhuriyet dönemi milli arşivimizin sağlıklı oluşmasını sağlayacak günümüz gereksinimlerini karşılayacak bir örgütsel yapılanmaya henüz tam olarak ulaşamamıştır.

Kuşkusuz Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nın kuruluşuna kadar kurumların ürettikleri belgelere yönelik arşiv uygulamalarına ilişkin bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler;

Ülkemizde kurumların ellerinde bulunan belgelerin ayıklama ve imha işlemlerini düzenlemek ve muhafaza edilmesi gereken arşiv malzemesinin “Umumi Arşive” devredilmesini sağlamak üzere yasal düzenlemeler yapılmasıdır.

Bu konuda bilinen ilk düzenleme “Resmi Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname (19 Eylül 1934 tarihli ve 2/1282 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı)”dır. Bu tüzüğün uygulanması, 21.05.1937 tarihli ve 2/6651 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile bu konuda yeni bir proje hazırlanana kadar resmi evrak ve defterlerin hiçbir şekilde yok edilmemesi kararlaştırılarak durdurulmuştur.

Diğer bir düzenleme ise, “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkında Kanun (26 Mart 1956 tarihli ve 6696 sayılı kanun)” ile buna bağlı olarak çıkarılan “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vesaikin İmha Edilmesi Hakkındaki Nizamname (13 Eylül 1957 tarihli ve 4/9438 sayılı)”dır.

Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesini bir çatı altında toplayacak devlet arşiv binasının bulunmayışı sebebiyle, arşiv belge ve dosyalarının devri ile ilgili hükümleri işletilememiş ve uygulamada geçerlilik kazanamamıştır. Ayıklama ve imha işlemlerine ilişkin uygulama ise 1959 ve onu takip eden yılların Bütçe Kanunlarına, 1956 tarihli kanunun uygulanmayacağına dair bir fıkra eklenerek, uygulanması engellenmiş ve bu durum 1988 yılına kadar devam etmiştir. Ancak bazı kurum ve kuruluşlar, kendi hazırladıkları

yönetmelikler çerçevesinde evrak ayıklama ve imhası yapmışlardır. (Başbakanlık... Rehberi, 1996; 6, 24.; Binark, 1994; 25). Kısaca bu kanun ve tüzükler günün ihtiyaçlarını karşılayamamış, Cumhuriyet dönemi milli arşivimizin oluşturulmasına ilişkin dikkate değer gelişmeler sağlanamamıştır.

Bu dönemde dikkate değer bir girişim ise, modern bir devlet arşiv binasına ihtiyaç duyulduğunu bildiren yazının 1959 yılında Arşiv Umum Müdürlüğü tarafından Başbakanlığa sunulması olmuştur. Bu yazı Başbakanlık tarafından dikkate alınmış ve oluşturulan komisyon gerekli araştırma ve incelemeleri yaparak 1968 yılında Devlet Arşiv Binası yapılmasının gerekli olduğunu belirten raporunu tamamlamıştır. Rapordan sonra ihtiyaçları karşılayacak bir binanın nasıl olması gerektiği konularında araştırma ve incelemeler sürdürülmüş ve bir ihtiyaç programı hazırlanarak 1971 yılında “Devlet Arşiv Sitesi Proje Yarışması” açılmıştır. Vesile Gönül Aslaner ve Mustafa Aslaner çiftinin projesi yarışmayı kazanmıştır. İnşasına 1974 yılında Ankara’da başlanıp, 29 Ekim 1988’de tamamlanarak açılışı yapılan Devlet Arşiv Sitesi modern bir bina olarak, Cumhuriyet dönemi arşivciliğimizin önemli bir abidesi olmuştur. Devlet Arşiv Sitesi, yaklaşık 108 bin metre karelik arsa içerisinde, toplam 38,210 metre karelik bir yapı alanı üzerine inşa edilmiştir. (Devlet Arşiv Sitesi..., 1988; 16; Başbakanlık... Rehberi, 1996; 12-14).

Bu süreç içerisinde 19 Ekim 1984 tarihinde yürürlüğe giren 3056 sayılı Başbakanlık teşkilatı kanunu çerçevesinde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Birbirlerinden ayrı olarak faaliyet gösteren İstanbul’daki “Osmanlı Arşivi” ile “Ankara’daki “Cumhuriyet Arşivi” daire başkanlıkları bu genel müdürlüğe bağlanmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün görevlerini tanımlayan bu kanun, arşiv işlemlerin yürütülmesi için gereksinim duyulan nitelikli personel istihdamını sağlayacak hükümler içermiş ve bu sayede gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemi arşiv çalışmalarını yürütecek çok sayıda eleman istihdam edilmiştir. Bu dönemde ülkemiz milli arşiv çalışmalarında dikkate değer gelişmeler yaşanmıştır. 3056 sayılı yasa aynı zamanda arşiv işlemleri konusunda yeni yasal düzenlemelerin yapılmasının da yolunu açmıştır.

Özellikle Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerinin korunacağı ve hizmete sunulacağı bir binaya kavuşması Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nü harekete geçirmiş ve 1956 yılından beri yürürlükte olan ancak uygulanamayan 6696 sayılı kanun yerine 3473 sayılı “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun” hazırlanarak 1988 tarihinde yürürlüğe girmesi sağlanmıştır. Bu kanun ile kuruluşlarda ayıklama ve imha çalışmalarının kurumlarda oluşturulacak komisyonlar eliyle ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün denetiminde yapılacağı hükme bağlanmıştır. Bu kanuna dayanarak 16 Mayıs 1988 tarihinde “Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik” çıkarılmıştır.

Bunlar Cumhuriyet dönemi milli arşiv kaynaklarımızın denetim altına alınması konusunda önemli gelişmeler olmakla birlikte, Cumhuriyet dönemi arşiv kaynaklarımızı elinde bulunduran kurumlarda belge ve arşiv işlemlerini yürütecek etkin birimlerin olmaması ve bu işlemleri yürütecek nitelikli personelin bulunmaması, yıllarca hiçbir işlem yapılmadan birikmiş belgelere gerektiği biçimde işlem yapılamamasına neden olmuştur. Elleriinde belge bulunduran kurumlar, yasa ve yönetmelik olmasına rağmen gereken çalışmaları yapamamışlardır. Milli arşiv çalışmalarının sağlıklı yürütülebilmesinin temelinde, milli arşivin bilgi kaynaklarını üreten kurumların belge ve arşiv işlemlerini yürütecek bir programa ve birime ihtiyacı olduğu üzerinde yeterince durulmamıştır.

Her ne kadar kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, etkili, verimli ve ekonomik bir şekilde yürütülebilmesi için bakanlıkların kurulmasına, teşkilat, görev ve yetkilerine ilişkin esas ve usulleri düzenleyen 3046 sayılı yasa arşiv çalışmalarını İdari ve Mali İşler Daire

Başkanlığı'na bağlı işler arasında saymakta ise de bu yaklaşım kurumların belge ve arşiv işlemlerinin kurumsallaşmasını sağlayama yetmemiştir.

Cumhuriyet dönemi milli arşivimizin bilgi kaynaklarının üretildiği yerler olan kurumlarda belge ve arşiv işlerinin örgütlenme içerisinde bir bütün olarak ele alınamadığı, milli arşive belge transferini sağlayacak bir yapının oluşturulamadığı gözlenmektedir. Kurum ve kuruluşlarda belge ve arşiv işlerinin sıradan işler olarak en alt düzeyde ele alınmıştır. Cumhuriyet dönemi milli arşivimizin yetersizliğinin nedenini kurumlardaki belge ve arşiv anlayışında ve bu işlere ilişkin örgütsel bir yapının oluşturulamamış olmasında aramak gerekir.

Bütün bu düzenlemeler Başbakanlık teşkilatını düzenleyen kanun ya da bakanlar kurulu kararları çerçevesinde gerçekleşmiş olup, milli bir arşiv kanunu düzenlemesi söz konusu olmamıştır. Bu konudaki girişimler günümüze kadar sonuçsuz kalmıştır. Güçlü bir yasal dayanaktan yoksun Milli Arşivimiz gerekli örgütsel yapılanmayı oluşturamamış ve arşiv çalışmalarımızın ağır aksak yürütülmesine devam edilmiştir.

Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı 1976 yılında kurulmuştur. Ancak halen bir milli arşiv kanunu çıkarılamamıştır. Dolayısıyla arşivlerin kurumsallaşmasının önü açılmamış, arşivcilik Bakanlıkların ve Başbakanlığın teşkilat yasaları içine sıkıştırılmıştır.

Cumhuriyet dönemi belge ve arşiv çalışmaları konusundaki kurumsallaşma yeterince sağlanamamıştır. Yasasıyla birlikte güçlü bir örgütsel yapıya sahip milli arşiv olmadan, bir ülkede sürdürülebilir bir belge ve arşiv hizmetini sağlamak imkânsızdır.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1976 yılına kadar cumhuriyet dönemi milli arşivimizin oluşumunu sağlayacak bir yapının oluşturulamadığı ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılamadığı gözlenmektedir. Cumhuriyet arşivimizin bilgi kaynaklarını oluşturacak belgelerin, üreten kurumların elinde ve tasarrufunda belge yönetimi ve arşivcilik ilke ve yöntemlerinden uzak bir biçimde uygun olmayan ortamlarda depolandığı zaman zaman bilinçsizce imha edildiği bilinen bir gerçektir. 1976 yılında bir daire başkanlığı kurulmakla birlikte Cumhuriyet dönemi milli arşivimizin oluşturulması çabaları istenilen seviyeye getirilememiştir. Günümüzde hala Cumhuriyet dönemi milli arşiv kaynaklarımızın büyük çoğunluğu, bu belgeleri üreten kurumların elinde kalmaya devam etmektedir.

Devlet arşivlerinin çıkarmış olduğu bir yayında bu durum şöyle dile getirilmektedir:

“... yakın tarihlere kadar, devlet kurum ve kuruluşlarında ve bunların iştiraklerinde arşiv malzemesinin yeniden teşekkülü bir disipline, bir standarda bağlanamamıştır. Arşiv malzemesinin teşekkülü hiçbir müsterek rasyonel düzenlemeye bağlı bulunmadan, tamamen gelişigüzel şekilde cereyan etmiştir. Bu ise Cumhuriyet dönemi arşivleri için halli oldukça zor durumlar ortaya çıkarmıştır. Kurum ve kuruluşlar bünyesinde her yıl yeniden teşekkül eden arşiv malzemesi, dairelerinde yığınlar teşkil etmiş, bunların muhafazası için çoğu zaman yeterli itina gösterilmemiş, bunlar adeta kaderine terkedilmiştir. Bu ilgisizliğin ve sağlıklı olmayan şartların yanı sıra, zaman zaman yangınlar, depremler, su baskınları, biriken evraka yer açma veya diğer yer darlıkları yüzünden yapılan düzensiz ve itinasız taşıma ve yer değiştirmeler, gizli imhalar, uzman olmayan ilgisiz ve sorumsuz kişilerin yaptığı ayıklama ve imhalar, Cumhuriyet dönemine ait bir kısım arşiv malzemesinin maalesef elden çıkmasına neden olmuştur”(Bulgaristan'a satılan..., 1993; xviii).

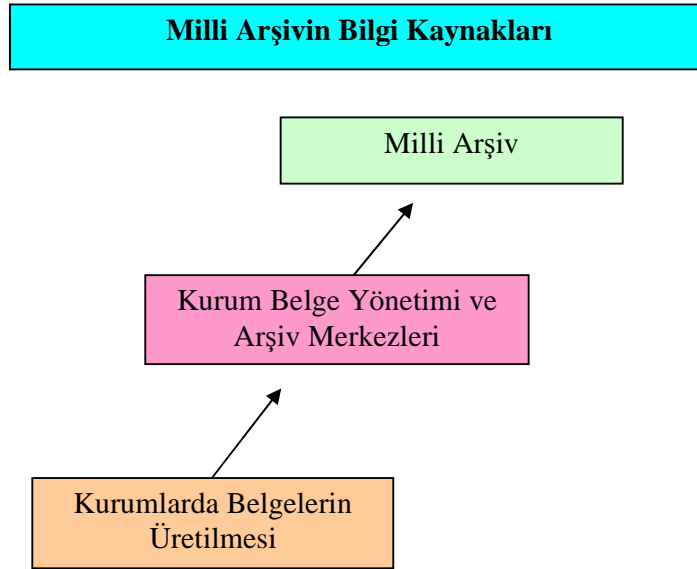
“... kurum ve kuruluşlar yasa ve yönetmelik hükümlerine istinaden yerine getirmekle mükellef oldukları hizmetleri, asli görev şuuru içinde, istenen seviyede ve zamanında ifa etmedikleri tesbit edilmiş bulunmaktadır” (Bulgaristan'a satılan..., 1993; xxiv).

Özellikle 1988 yılından itibaren dikkate değer çalışmalar yapılmış ve Cumhuriyet dönemi milli arşiv kaynaklarımızın denetim altına alınmasında bir hayli yol alınmıştır. Buna rağmen henüz kurumların ellerinde bulunan Cumhuriyet dönemi milli arşivimizin bilgi kaynaklarını oluşturacak olan belgelerin tam bir kontrolü sağlanamamıştır. Bütün bu gelişmeler Cumhuriyet Dönemi Milli Arşiv kaynaklarımızın kurtarılmasına yetmemiştir.

O halde milli arşiv çalışmalarını, arşiv kaynaklarını üreten kurumları da kapsayacak şekilde planlamak ve yürütmek gerekmektedir.

Nasıl Bir Örgütsel Yapılanma Olmalı?

Milli arşiv uygulamalarının ana hedefi, devleti oluşturan kurum-kuruluşların belge ve arşiv işlemlerini koordine etmek ve rehberlik yaparak milli arşivin bilgi kaynaklarını sağlamaktır. Belgelerin, bir kurumda üretimlerinden bir arşiv kurumuna devredilmek amacıyla yeniden düzenlenmelerine kadar devam eden süreç belge yönetiminin çalışma alanını oluşturmaktadır. Kurumlarda belge yönetimi ve arşiv sistemi, Milli Arşiv Yönetimi'nin temel yapı taşlarıdır. Belge üretimini yönlendirme ile başlayacak belge yönetimi arşiv ilişkisi ise ülkenin milli arşiv sisteminin temelini oluşturacaktır. O halde kurumların belge yönetim uygulamalarında milli arşivin rolü önem taşımaktadır. Bu uygulamaların başarısı yasal düzenlemelere bağlıdır. Milli arşiv, örgütsel yapılanma için kaçınılmaz olan bir takım yasal düzenlemelerin yapılmasını, standartların hazırlanmasını öncelikle sağlamalıdır. Kurumlarda etkin ve verimli bir belge sistemi olmadan, milli arşivin varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü kurumlarda belge yönetimi, kurumsal bilginin saklanması ve kullanılmasını sağlarken, milli arşivin tarihsel bilgi kaynaklarını da oluştururlar. Yani kurumların ürettikleri belgeler, milli arşivin bilgi kaynaklarıdır.

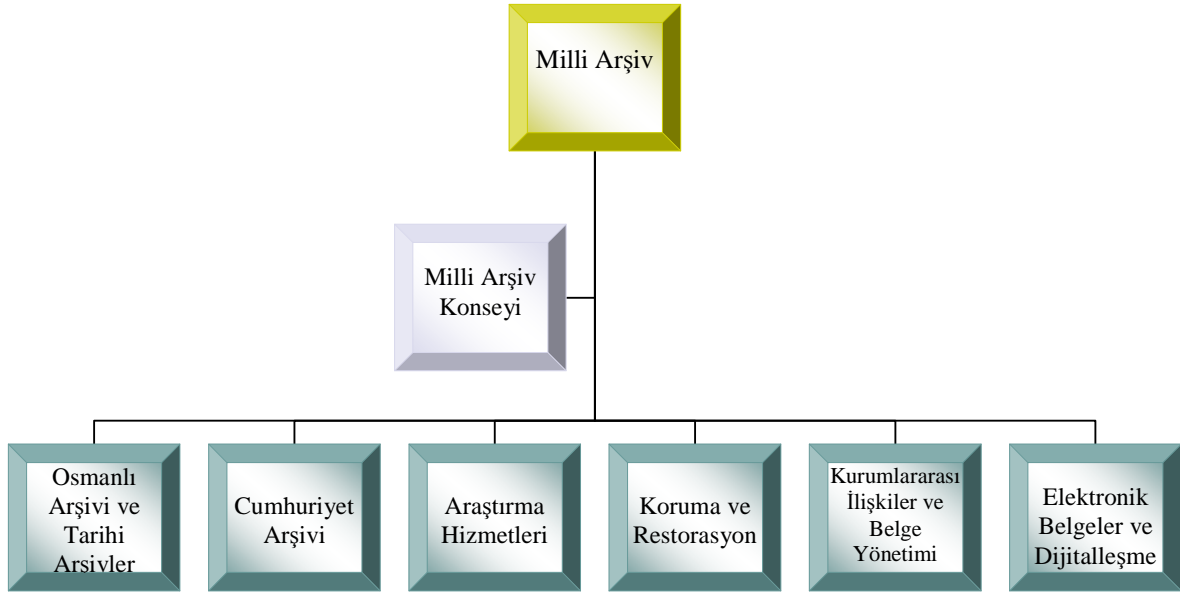
Kurumlarda belgenin üretimiyle başlayan süreç, milli arşive giden yolun başlangıcını oluşturur. Bu süreç sağlıklı bir milli arşiv oluşturmak için örgütsel bir yapılanmayı da zorunlu kılmaktadır.

Bu noktadan hareketle, milli arşivin kaynaklarını oluşturan kurumların doğal faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkan belgelerin niteliği, milli arşivin varlığını ve niteliğini ortaya koyacaktır. Bilgi merkezi olarak etkin bir milli arşiv için kurumlarla bütünleşmiş bir milli arşiv sisteminin oluşturulmasına ve bu anlayışının yerleşmesine gereksinim vardır. Sonuç olarak milli arşiv, bütün bu çalışmaları koordine etmekten sorumludur.

Bu bağlamda, ülkelerin belge ve arşiv çalışmalarını yönlendirecek Milli Arşiv Yapısının ilk etapta dört boyutu ortaya çıkar:

1. Örgütsel yapının oluşturulması (bunun da iki boyutu vardır)

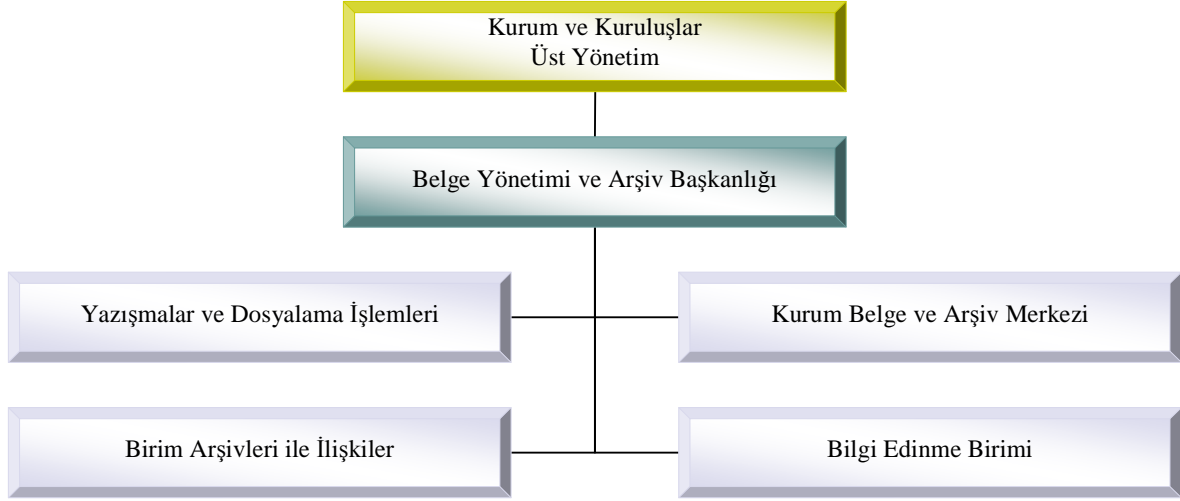
a. Milli arşivin örgütsel yapısı

Milli Arşiv, özel yasası olan ve Başbakanlığa ya da Cumhurbaşkanlığına bağlı müstakil bir kuruluş olmalıdır. Ülkenin milli arşiv politikasını belirleyen ve yönlendiren kuruluş olarak tüm kurumların üstünde olan bir makama bağlanmalıdır. Tüm kurumları kapsayan çalışmalar yapacağı için ülkenin belli başlı kuruluşları ile ülkenin bilgi politikasında etkin olan kurumların temsilcilerinden oluşan bir “Milli Arşiv Konseyi” olmalıdır.

Ülkede müstakil bir kurum olarak kurulan kuruluşlarda bulunması gereken (ilgili yasalar gereği) yardımcı hizmet birimleri olacaktır. Burada verilen birimler doğrudan Milli Arşiv yöneticisine bağlı olarak oluşturulacak ana birimlerdir. Bu birimler, belirlenen görevleri çerçevesinde alt birimler oluşturacaklardır. Burada bu ayrıntıya girilmemiştir. Çünkü amaç milli arşivin çalışma alanlarının genişlemesiyle birlikte kurulması gereken ana birimlerin belirlenmesidir. Yukarıda açıklandığı üzere kurumlarda belge yönetimi çalışmalarının milli arşivlerin çalışma alanı içerisine girmesi nedeniyle “Kurumlararası İlişkiler ve Belge Yönetimi” birimi özellikle dikkate alınması gerekmektedir. Kurumlarda yapılması gereken belge yönetimi ve arşiv işlemleri, bu birimin denetim, eşgüdüm ve yönlendirmesiyle yürütülecektir. Kurumlarda bulunan “Belge Yönetimi ve Arşiv Birimleri”, milli arşivin bilgi kaynaklarının sağlandığı birimler olarak, milli arşivde bulunan “Kurumlararası İlişkiler ve Belge Yönetimi” birimine karşı sorumlu olacaklardır.

b. Kurumlarda “belge yönetimi ve arşiv birimleri” nin örgütsel yapısı

“Belge Yönetimi ve Arşiv Başkanlığı” kurumlarda doğrudan üst yönetime bağlı olmalıdır. Kurumun belge ve arşiv işlemlerini belirleyen ve yönlendiren birim olarak tüm kurumu kapsayan çalışmalar yapacağı için kurumdaki tüm birimlerin üstünde olan bir makama bağlanmalıdır. Bu birim aynı zamanda Milli Arşiv’e karşı da sorumlu olacaktır.

Hem milli arşivde hem de kurumlarda örgütlenme yasal düzenlemelerle sağlanmalı, kurum belge yönetimi ve arşiv birimleri ile milli arşiv ilişkileri açık bir biçimde yasalarda tanımlanmalıdır.

2. Ulusal düzeyde tüm kurumları içeren belge yönetimi ve arşiv politikası oluşturulması
3. Belge ve arşiv işlemlerine ilişkin mevzuat ve standartların oluşturulması ve uygulanması
4. Kurumlarda ve milli arşivde meslek elemanlarının istihdamının sağlanmasıdır.

Milli arşiv sistemi, kurumların ürettikleri belgelerin, ilgili kurum içinde ve milli arşivde düzenli saklanması ve kullanılmasını sağlayan bir sistem olmalıdır. Belge yönetim birimleri bu sistemin temel taşlarıdır. Milli arşiv sisteminin bütünlüğü, kurumların belge ve arşiv işlemlerini yürüten belge yönetim birimlerinin ve programlarının varlığına ve milli arşiv ile uyum içersinde çalışmalarına bağlıdır. Milli arşivin kurumlarla entegrasyonunun sağlanabilmesi için ülkede ayrıntılı belge yönetim modelleri oluşturulmalıdır.

Milli arşiv tek başına var olamaz. Milli arşivin varlığı, ülkenin kurumlarıyla bütünleşen bir belge ve arşiv sistemini gerektirmektedir. Milli arşivi büyük bir bilgi barajı olarak kabul edersek, kurumların belge yönetim birimleri de bu barajı besleyen nehirlerdir. Nehirler kurursa, baraj da kuruyacak ve hiçbir işe yaramayacaktır.

KAYNAKÇA

“Bakanlıkların kuruluş ve görev esasları hakkında 174 sayılı KHK ile 13/12/1983 gün ve 174 sayılı bakanlıkların kuruluş ve görev esasları hakkında KHK’nin bazı maddelerinin

değiştirilmesi hakkında 202 sayılı KHK'nin değiştirilerek kabulü hakkında kanun (3046 s.k.)", **T.C. Resmi Gazete**, 18540 (09.10.1984), 1-8.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Rehberi, (1996). Genl. 2. Baskı. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Başbakanlık Devlet Arşiv Sitesi: Cumhuriyet Arşivi'nin Açılışı, (1988). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

"Başbakanlık teşkilatı hakkında KHK'nin değiştirilerek kabulü hakkında kanun (3056 s.k.)", **T.C. Resmi Gazete**, 18550 (19.10.1984), 1-11.

Binark, İsmet, (1994), **Türk Arşivlerinin Kısa Tarihçesi ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünün Faaliyetleri**. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Bulgaristana satılan evrak ve cumhuriyet dönemi arşiv çalışmaları. (1993). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

"Devlet arşiv hizmetleri hakkında yönetmelik", **T.C. Resmi Gazete**, 19816 (16.5.1988), 4-20.

Evans, Frank B. (1988). "The organization and status of archival training: An historical perspective" **Archivum**, 34: 75-91.

ISO.(2001). ISO 15489-1: Information and Documentation – Records Management – Part 1: General. -First Edition-15.09.2001-(E)

"Muhafazasına lüzum kalmayan evrak ve malzemenin yok edilmesi hakkında KHK'nin değiştirilerek kabulü hakkında kanun (3473 s.k.)", **T.C. Resmi Gazete**, 19949 (4.10.1988), 2-4.

Records management handbook. (1989). Penn, Ira A. (et.all.) Hants: Gower.